

Вікторія Сидоренко

УДК 811.161.2:37.022/.026

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Урок – це тренінг розвитку особистості учня як суб'єкта діяльності й соціальних стосунків у педагогічній взаємодії двох рівноцінних особистостей – учня і вчителя
В. Серіков.

У статті розглядаються умови реалізації особистісно зорієнтованого навчання на уроках української мови, основоположні дидактичні й методичні засади; вияскравлено діяльнісний алгоритм словесника щодо застосування технологій.

Ключові слова: мовна і мовленнєва компетенція учня, суб'єктний досвід, фасилітатор, суб'єкт-суб'єктний формат взаємодії, комунікативно-діяльнісний підхід, інноваційні технології.

Одним із стратегічних завдань модернізації системи освіти в Україні є формування освіченої, інтелектуально розвиненої, життєспроможної особистості, яка здатна визначати й діяльнісно реалізовувати цілі саморозвитку, самовиховання і підготовлена до подальшого професійно-орієнтованого навчання. Українська мова відіграє провідну роль в реалізації особистісного потенціалу кожного учня, найрельєфніше виступає першоосновою комплексного формування та удосконалення національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, забезпечує належний рівень комунікативної компетенції, культурної ідентифікації дитини, її прилучення до національних скарбів духовності, надбань українського народу. Мова уможливорює збереження української нації як самобутньої спільноти, могутньої етнічної сили з колосальним творчим потенціалом. Саме прогресивний особистісно зорієнтований підхід до навчально-виховного процесу найповніше забезпечує зміст навчання та технології його засвоєння. Недаремно В. Паламарчук [5, с. 2] називає особистісно зорієнтоване навчання, концепцію життєтворчості, програму розвитку творчої особистості трьома «китами», на яких тримається навчання, виховання і розвиток учня. **Особистісно зорієнтований підхід** – один із

педагогічних напрямків сучасної педагогіки (поряд із креативним, антропологічним, інформаційним, цілісним (холізм), технологічним), за якого в центрі уваги постає особистість дитини; пріоритетним завданням є вироблення відповідних технологій і методів навчання, спрямованих на індивідуальну траєкторію розвитку учня, його творчу реалізацію, формування вмінь і навичок за рахунок власної активної діяльності. Особистісно зорієнтованою освіта ґрунтується на засадах філософії персоналізму, гуманістичної психології (Р. Бернс, А. Комбс, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкль), комунікативної філософії, активності особистості й розвивального навчання (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн), при цьому метою навчання визначається саморозвиток і самореалізація особистості з урахуванням виробленої Я-концепції учня, педагогу відводиться функціональна роль помічника в розвитку дитини. Розробці та впровадженню ідей ОЗОН і розвивального навчання приділялась велика увага в розвідках вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема В.І. Андрєєва, В.В. Воронова, Я.Л. Коломинського, В.Ю.Стрельнікова та ін. С. Подмазінім, В. Серіковим, І.С. Якиманською запропоновано авторські технології особистісно зорієнтованого уроку. Дослідники акцентують увагу і на слабких моментах особистісно зорієнтованої технології. Серед недоліків І.І. Прокоп'єв [6, с. 428-429] називає, по-перше, переоцінку інтересів учнів, які самі визначають зміст і методи навчання, що може призвести до уривчастих, несистематизованих знань, по-друге, ймовірність реалізації технології переважно в малих групах або на індивідуальних заняттях, отже, недовірність у масовій школі, по-третє, принцип урахування суб'єктності якоюсь мірою позбавляє дитину колективної пізнавальної діяльності. В.І. Мирошніченко до зазначеного переліку додає той факт, що далі консервативного лозунгового опису цінності особистості справа не йде, а вироблені технології навчання кардинально не змінюють форму і зміст процесу [4, с. 114]. Із цими спостереженнями важко не погодитись.

Особистісна орієнтація навчання на уроках мови передбачає забезпечення оптимальних умов для різнобічного мовленнєвого розвитку учня з урахуванням його суб'єктного досвіду, пізнавальних потреб, інтересів, спонукання до пізнавальної самоактивності у вивченні мови, самопізнанні й саморозвитку, розвиток мовного чуття, комунікативних умінь в усіх видах мовленнєвої діяльності,

формування здатності до словесної творчості. Важливим складником педагогічного процесу стає особистісно зорієнтована взаємодія словесника й учня, при цьому учень постає співтворцем, активним учасником, що потребує переосмислення самої стратегії організації навчально-виховного процесу, ґрунтовного перегляду використовуваних вчителем принципів, форм, методів і прийомів роботи, видозміни функціональної ролі педагога від *транслятора суспільного досвіду* у вигляді знань і способів пізнання до *координатора, фасилітатора*, який допомагає школяреві в особистісному розвитку, соціалізації, засвоєнні й прийнятті суспільних норм, опануванні стратегій, що визначають оптимальність мовленнєвої діяльності, спрямованої на розв'язання навчальних і життєтворчих завдань тощо. Дидактичні й методичні аспекти особистісно зорієнтованого уроку української мови, вироблення в учнів певних груп компетентностей розглядали Т. Донченко, І.В. Родигіна [7, с. 35-36, 52-53], А. Фасоля та ін. У журналі «Дивослово» словесникам-україністам запропоновано рубрику «Особистісно зорієнтований урок». Однак і досі чітко не розроблено функціональну схему особистісно зорієнтованого освітнього процесу, технологічне забезпечення навчання, не запропоновано єдиної стратегії ефективної реалізації принципів на уроках української мови, не подано алгоритмізованої структури діяльності вчителя від планування уроку до проведення і рефлексії. Недостатня опрацьованість ряду питань спонукають до подальших пошуків у цьому напрямі. Цим зумовлена **актуальність дослідження**.

Мета статті – визначити й ґрунтовно описати психолого-педагогічні принципи, методичний інструментарій особистісно зорієнтованого уроку української мови, розглянути дидактичні аспекти проблеми, шляхи реалізації окреслених положень.

Розв'язання поставленої мети зумовило вирішення відповідних **завдань**: 1) описати форми, методи, прийоми роботи словесника для реалізації принципів ОЗОН; 2) розглянути діяльнісний алгоритм учителя і учня на певних етапах особистісно зорієнтованого уроку української мови, формат їхньої взаємодії; 3) подати схему створення учнями індивідуального й колективного освітнього продукту на особистісно зорієнтованому уроці; 4) простежити взаємозумовленість компетентнісного, комунікативно-діяльнісного й соціокультурного підходів з

добором навчального змісту й організацією процесу; 5) виявити засоби мотиваційного забезпечення діяльності, актуалізації суб'єктного досвіду учнів.

Навчання української мови на засадах особистісно зорієнтованого підходу буде реалізоване за умови мотиваційного забезпечення діяльності, системного **формування позитивної навчальної мотивації учнів (позитивної емоційної інтедифії навчання)**, тобто генетичного прагнення особистості до самореалізації відповідно з природними здібностями, наполегливості в оволодінні видами мовленнєвої діяльності на певному рівні. Це можливо, коли знайомство з невичерпною скарбницею народної мудрості – рідною мовою, оволодіння граматичними вміннями й правописними навичками стане для дитини духовною потребою, життєвою необхідністю. Повноцінну реалізацію принципу ОЗОН забезпечує моделювання словесником навчальної стратегії кожної дитини, створення *комфортного навчального середовища*, в основі якого – цінності та принципи демократії, забезпечення успіху в засвоєнні знань, формуванні вмінь і навичок, підбір завдань із високою ймовірністю досягнення учнем успіху тощо. Безперечним є факт, що найкраща мотивація – це самомотивація. Як можна впливати на позитивну емоційну інтедифію навчання школярів на уроці української мови? Від емоційного забарвлення інформації, зазначає Т. Донченко, залежать такі психічні процеси, як пам'ять, уява, глибина сприйняття матеріалу [2, с. 24]. Стимулювання внутрішньої морально-виховної регуляції, творчої самоактивності, пробудження в школярів інтересу до теми уроку, бажання збагатити словник, граматичну структуру мовлення, опанувати матеріал здійснюється за допомогою виявлення дефіциту інформації з того чи іншого питання, демонстрування переваги використання на практиці отриманих знань і навичок, створення проблемно-пошукових ситуацій, проведення евристичної бесіди, емоційного забарвлення інформації, осмислення теми й епіграфа уроку, відкриття нового у вже відомому, створення атмосфери творчості, захопленості. Вивчення мовних одиниць може відбуватися на основі використання міжпредметної інтеграції (творів літератури, образотворчого мистецтва, музики), аналізу художніх текстів (прочитаних учнями або ще не опрацьованих) в єдності змісту й форми, побудови власних висловлювань за розглянутими художніми зразками, поєднання словесної творчості з різними

видами діяльності, зокрема драматизацією, дослідженням, грою. Проте розглядуваний на уроці граматичний матеріал може так і залишитися пасивним, недієвим інструментом в руках дитини, переліком теоретичних шаблонів, віртуальних алгоритмів, правил, далеких від життя. Тому вчителю-словеснику важливо **забезпечити практичну спрямованість навчально-виховного процесу**. На особистісно зорієнтованому уроці мови і мовлення треба розкрити перед учнями значущість оволодіння матеріалом не лише для підготовки до контрольної оцінювальної діяльності, моніторингу, зовнішнього незалежного оцінювання, а передусім для комунікативно виправданого користування засобами української мови (стилями, формами, жанрами), розвитку власної пізнавальної самостійності, мовного чуття, комунікативних умінь в усіх видах мовленнєвої діяльності. Важливим є усвідомлення дитиною мови як джерела духовності, необхідного засобу формування думки, розширення кругозору, ерудиції. Підтвердженням цього є вислів Людвіга Вітгенштейна: «Межі моєї мови означають межі мого світу».

Технологізація особистісно зорієнтованого освітнього процесу, мотиваційне забезпечення діяльності на уроці української мови **передбачає врахування суб'єктного досвіду школярів, їх інтересів та нахилів при визначенні мети, виборі ефективних форм, методів, прийомів, конструюванні дидактичного матеріалу**. Планування уроку, вибудовування мотивації, наголошує В.О. Сухомлинський у творі «Сто порад учителеві», обов'язково ґрунтується на врахуванні суб'єктного досвіду дитини: «...у навчанні має бути індивідуалізація – і в змісті розумової праці (у характері завдань), і в часі. ...Один (учень) виконує письмову творчу роботу з мови, наприклад, пише твір, інший працює над текстом літературного твору» (Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 2. – С. 437-438). Саме принцип природовідповідності, зв'язок життєвого досвіду учня з виучуваним матеріалом, знання про певний предмет, мовне, історичне явище, емоційно-сміслові ставлення орієнтують на розробку диференційованих та індивідуальних програм навчання через трансформацію змісту, типології, структури уроку, модернізацію форм і методів, спрямованих на формування і розвиток пізнавальної самостійності дитини, мовного чуття, комунікативних умінь, словесної творчості, створення повноцінних умов для творчого самовираження, самопізнання,

саморозвитку. Зактуалізувати суб'єктний досвід школярів і відібрати з власного методичного арсеналу доцільні засоби для його збагачення допоможе відхід від пасивно-монологічної моделі навчального процесу, заміна традиційних методів перевірки опорних знань на зразок «Давайте з'ясуємо, що Ви пам'ятаєте з попереднього уроку / класу?», за яких дитина переживає за результат (відповідь вірна / невірна, повна / неповна), боїться помилитися, працює на оцінку, такими кооперативними структурами, як-от: «Криголам», «Ланцюжок ідей, пропозицій», «Складання віртуальної «валізи уроку» із пропозиціями, побажаннями, конструюванням навчального процесу», «Формулой – Ділись – Слухай – Створюй», «Мозковий штурм із використанням конвертів», «Треступеневе інтерв'ю» тощо; також стануть у нагоді відповіді на рефлексивні запитання («Щоденник рефлексивних нотаток уроку»), метод критичного мислення ЗХВ («Знаю – Хочу знати – Вивчив») тощо. Найбільш сприятливими для реалізації принципу особистісної орієнтації навчання української мови, плануванні та організації самостійної пізнавальної діяльності є такі методи і форми роботи, як дискусія, групова робота, проектна діяльність, самостійні дослідження, рольові ігри, розігрування діалогів, позакласні заходи. Отже, адаптування матеріалу залежно від рівня знань учасників навчально-виховної взаємодії, прогнозування індивідуальної траєкторії розвитку знань, умінь, установок уможлиблюють самостійність у вивченні української мови, підвищення самооцінки, забезпечують висловлення власних ідей та думок, право вибору рівня і методів оволодіння матеріалом, сприяють комфортному навчальному середовищу. Відстежити співвідношення попередніх результатів дитини із власними здобутками можна, наприклад, створивши **банк творчих мовних досягнень** як конкретного учня, так і групи, класу. При цьому вчитель має слугуватися слухним висловлюванням Галілео Галілея: **«Нікого нічому не можна навчити. Можна тільки допомогти людині зробити для себе відкриття»**, тобто, головне завдання особистісної підтримки – спрямувати дитину на кожному кроці відкривати, віднаходити нове, до цього моменту невідоме, застосовувати набуті знання в інноваційних умовах. Створення кожним учнем освітньої продукції у виучуваному предметі (а не пасивне, збайдужіле «відсиджування» у класі), позиція співтворця, співдіяча має забезпечуватися на всіх

етапах особистісно зорієнтованого уроку української мови [3, с. 30-31]: на **першому етапі** учень, використовуючи способи пізнання, вивчає певний об'єкт діяльності, знаходить і створює через різні форми проектної діяльності знання про нього, конструює власне знання, одержує **особистісний освітній продукт**; на **другому етапі** учень зіставляє власний освітній продукт з освітніми продуктами однокласників чи історико-культурними аналогами (для реалізації етапу словесник пропонує форми й методи інтерактивного навчання, наприклад, уявну екскурсію, огляд-конкурс творчих робіт, евристичне спостереження і под.); на **третьому, узагальнювальному етапі** створюється **сукупний освітній продукт** виучуваного, через рефлексію вичленовуються способи пізнавальної та мовленнєвої діяльності.

Як уже зазначалось, на уроці мови змінюється формат взаємодії вчителя-словесника й учня, що набуває **суб'єкт-суб'єктної спрямованості, фасилітативної (партнерської) регуляції співпраці**. Педагог виступає фасилітатором, координатором, а учень – активним учасником, співдіячем, співтворцем, суб'єктом навчально-виховного процесу. Словесник дає школяреві змогу вибрати зміст заняття, цілі й форми опрацювання навчального матеріалу, оволодіти діяльними вміннями, цілевизначенням, плануванням, рефлексією. Саме в реалізації принципу суб'єкт-суб'єктного навчання на уроках мови найповніше проявляється рівень комунікативно-ситуативної та кооперативної компетентності вчителя-україніста, зокрема вміння педагога бачити в дитині особистість, поважати її думку; здатність словесника до антиципації, організація власної комунікативної стратегії педагогічного спілкування (конструювання емпатичної комунікації) з класом; впровадження адекватної темі й навчально-виховним завданням комунікативної структури уроку, виконання завдань, зорієнтованих на спільну творчість, співпрацю, спільний продуктивний результат. Забезпечити якісне й результативне навчання української мови допоможе організація **особистісно зорієнтованого спілкування, партнерство між учителем і учнем, тобто підпорядкування діалогічній і полілогічній моделям уроку**. Рациональне поєднання індивідуальних і кооперативних методів навчання забезпечать розвиток особистості, її індивідуальну самореалізацію.

За особистісно зорієнтованого підходу мова вивчається не багаторазовим повторенням, зазубрюванням матеріалу (на жаль, у школі часто переважає словесно-

перцептивна форма діяльності: прослухав – дослівно повторив, прочитав – переказав, побачив – відтворив; **згадайте як наслідок схоластику навчального процесу, що описує І. Франко в оповіданні «Грицева шкільна наука»**), а шляхом зіставлення, встановлення міжпонятійних зв'язків, способом розв'язання мовленнєвих, проблемно-пошукових завдань, застосування активних методів (евристичне спостереження, конструювання, моделювання, порівняння, смислове бачення, метод творчої реалізації; проведення лінгвістичних експериментів), створення системи дослідницької (проектної) індивідуальної або кооперативної творчої діяльності, планування таких видів робіт, що спонукають кожну дитину висловити власне ставлення, своє бачення мовного факту, граматичної категорії, наприклад, методики незакінчених речень, асоціативних рядів, озвучування очікуваних результатів, формулювання запитань до тексту тощо; системне використання міжпредметних зв'язків і міжпредметної інтеграції. На уроках української мови пріоритетним завданням є не тільки розвиток учнівської пам'яті, а й формування когнітивних стратегій, інноваційності мислення, оригінальності висновків, установок до творчості, самовдосконалення, самомотивації мовленнєвого й інтелектуального розвитку, рефлексії діяльності, усвідомлення себе суб'єктом, що відповідає за власний інтелектуальний розвиток. А для цього треба **забезпечити діяльнісний підхід до організації навчального процесу**, вчити дитину самостійно здобувати й застосовувати знання, тобто *перейти від асоціативної, статичної моделі знань до динамічно структурованої системи розумових дій*, від репродуктивного, знаннєвого навчання до творчого – діяльнісного, проблемно зорієнтованого, суб'єкт-суб'єктного, від статичної, суто асоціативної моделі здобуття знань до диференційованих та індивідуальних програм навчання.

Г.О Балл у праці «Про світоглядні орієнтири гуманістичної психології» [1] зауважує, що в кожній дитині наявні невичерпні можливості розгортання продуктивної суб'єктної активності, які в індивідуальному вільному варіанті може реалізовувати кожен учень, але за умови соціальної підтримки, наданої на послідовних вікових етапах. Чи завжди ми здійснюємо особистісно зорієнтовану підтримку, вносимо гуманістичні основи в суспільні відносини? Чи володіє словесник спеціальними психологічними знаннями, щоб виявити індивідуальні

характеристики, суб'єктний досвід кожної дитини в масовій школі, може вести систематичне педагогічне спостереження? На обов'язковій індивідуалізації навчального процесу, урахуванні ментального досвіду кожного його учасника наголошує В.О. Сухомлинський: «Під час першого вивчення матеріалу надзвичайно важливо бачити самотійну роботу «важких» школярів – тих, хто повільно мислить, повільно міркує, кому для осмислення суті матеріалу необхідно порівняно більше і фактів, і часу (нерідко і факти для осмислення їм треба давати не ті, що основній масі школярів) (Серце віддаю дітям // Вибрані твори. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 459). Переконані, що ефективніше здійснити індивідуалізацію та диференціацію навчальних програм, перейти від предметно-інформаційного до проблемно-особистісного підходу, коректно добирати форми й методи, що збільшують пізнавальну самотійність учнів та мотивують потребу самовдосконалення, сприяють розвитку творчих здібностей (серед методів ОЗОН можна назвати кооперативні, активні, інтерактивні, методи критичного мислення тощо), досягти оптимально можливих результатів щодо засвоєння учнями необхідного обсягу мовних і мовленнєвих знань, умінь і навичок, передбачених програмою, допоможе оволодіння вміннями й навичками комплексного підходу до вивчення особистості учня, зокрема методами психодіагностики (спостереження, тести, експеримент, анкетування і под.), системою корекційних і розвивальних заходів, оперування знаннями соціальної перцепції. **Створити на уроці й позаурочній діяльності умови для індивідуального ментального, або розумового, досвіду кожного учня,** його когнітивних, метакогнітивних та інтенціональних компонентів допоможе застосування таких психозбережувальних технологій: 1) урахування рівня засвоєння учнем мовних понять, термінів, своєрідності інтелектуальної саморегуляції, інтелектуального темпу, балансу конвергентних і дивергентних здібностей, домінувального пізнавального стилю, типу пам'яті, резервів здатності вчитися, типології характеру особистості, типу акцентуації характеру (гіпертимний, циклоїдний, лабільний та ін.); 2) створення умов на кожному етапі для ускладнення і збагачення ментального досвіду дитини в максимально можливих межах, недопущення надмірного, виснажливого інтелектуального, емоційного, нервового навантаження під час засвоєння навчального матеріалу; 3) прагнення досягти

оптимальних для конкретної дитини результатів навчання з мінімально необхідними витратами часу й зусиль учня; 4) урахування кількісного співвідношення в класі **аудіалів** (*методи роботи* – пояснення, розповідь, бесіда, коментування, інтерактивна лекція, активізована лекція), **візуалів і кінестетиків** (*форми роботи* – наочність (схеми, таблиці, графіки, алгоритми, картини, ілюстрації і под.), демонстрація, робота з текстом (підручником), практичні вправи (тренувальні, з коментуванням, алгоритмічні, проблемно-пошукові, творчі, контрольні-корекційні, проекти, огляди-конкурси робіт та ін.), інтерактивні та кооперативні вправи тощо).

Таким чином, особистісно зорієнтований урок української мови передбачає добір навчального змісту й організацію процесу на основі поєднання **компетентнісного**, **комунікативно-діяльнісного** (удосконалення видів мовленнєвої діяльності учнів – аудіювання, читання, говоріння, письма; поєднання оптимальних форм організації процесу й под.) і **соціокультурного** (вивчення мови крізь призму народознавства, культури та ін.) **підходів** у їх нерозривному зв'язку і взаємозумовленості; урахування психолого-педагогічних і методичних основ застосування технології, перегляд поведінково-діяльнісного алгоритму словесника і учнів, упровадження **інноваційних форм уроків** (урок мовного тренінгу, урок-дослідження (історико-літературне, гендерне), урок-панорама, урок-пошук, урок-казка, урок-композиція, урок компаративного аналізу, інтегрований урок, активізована лекція та ін.), **методів і прийомів** (активних, інтерактивних, групових). Однак запропонована стаття не може претендувати на повноцінне, виважене розв'язання окреслених в ній проблем. Означені перспективні питання становитимуть подальший пошук авторки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г.О. Про світоглядні орієнтири гуманістичної психології / Методологія і методи практичної психології: Матеріали «круглого столу» в Інституті психології АПН України 8 лютого 2001 р. // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 2. – С. 54-57.
2. Донченко Т. Мотиваційне забезпечення навчальної діяльності на уроках мови // Дивослово. – 2001. – № 7. – С. 24-26.
3. Методичні рекомендації щодо викладання української (рідної) мови у 2005-2006 н.р. // Дивослово. – 2005. – № 8. – С. 29-32.
4. Мирошніченко В.І. Особливості використання вчителем педагогічних технологій особистісно зорієнтованої освіти // Удосконалення педагогічної майстерності в умовах особистісно-зорієнтованої освіти: Модульний посіб. / П.І Матвієнко, Н.І Білик. – Полтава: ПОШПО, 2006. – С. 112-123.
5. Паламарчук В. Від творчої особистості – до нових технологій навчання // Завуч. – 2006. – № 4. – С. 2-5.

6. Прокопьев И.И., Михалкович Н.В. Педагогика: Уч. пособие. – Минск: Тетра Системс, 2002. – 542 с.

7. Родигіна І.В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. – Х.: Основа, 2006. – 96 с.

The conditions of the personality – oriented teaching realization at the Ukrainian language lessons and mane didactic and methodical principles are considered in this article. Also, a philologist's activity algorithm is offered here.

Keywords: *pupils' language and speech competence, subjective experience, assistant, subject-subject size of interaction, communicative-activity approach, innovative technologies.*